

Джерела та література:

1. Про державно - приватне партнерство : Закон України // Інвестгазета. – 2011. – №13.
2. Про інститути спільного інвестування : Закон України // Інвестгазета. – 2012. – №41.
3. Внедрение сбалансированной системы показателей / Пер. с нем. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2005. – 478 с.
4. Захарченко В. І. Державна підтримка інноваційної діяльності промислових підприємств / В. І. Захарченко, М. М. Меркулов, Л. Д. Глущенко // Прометей. – 2013. – №1. – С. 75 – 81.
5. Захарченко В. І. Взаємодія систем фінансового, управленческого и налогового учёта / В. І. Захарченко // Ринкова економіка: сучасна теорія та практика управління, 2008. – Т.11. – Вип. 22. – С. 5 – 11.
6. Петрович Й. М. Організація виробництва : [підручник] / Й. М. Петрович, Г. М. Захарчин. – Львів : «Магнолія плюс», 2004. – 400 с.
7. Саати Т. Аналитическое планирование. Организация систем. / Т. Саати, К. Керне. – М. : Радио и связь, 1991. – 175 с.
8. Савчук В. П. Управление прибылью и бюджетирование / В. П. Савчук. – М. : Бином, 2005. – 432 с.
9. Швайка Л. А. Планування діяльності підприємства : [навч. посібник] /Л. А. Швайка. – Львів : «Новий світ–2000», 2003. – 268 с.

Ватченко О.Б., Куншенко О.О.**УДК 332.12 (477)****ОБҐРУНТУВАННЯ ХАРАКТЕРИСТИК КЛАСТЕРА**

***Анотація.** В статті обґрунтовано сукупність кластерних характеристик, які необхідно враховувати при формуванні кластерів. Базові кластерні характеристики, незалежні від форми і стану економічної системи, розширені прецизійними, що враховують особливості кластера в трансформаційній економіці України. Для урахування умов постіндустріального розвитку в блок введені підсилюючі та дочірні характеристики. Сформована структурна схема поданої сукупності характеристик кластеру.*

***Ключові слова:** Кластер, система, характеристики кластера, зовнішнє середовище, інноваційний розвиток, глобалізація, постіндустріальний розвиток, трансформаційна економіка, кластерна політика.*

***Аннотация.** В статье обоснована совокупность кластерных характеристик, которые необходимо учитывать при формировании кластеров. Базовые кластерные характеристики, независимые от формы и состояния экономической системы, расширены прецизионными, которые учитывают особенности кластера в трансформационной экономике Украины. Для учета условий постиндустриального развития в блок введены усиливающие и дочерние характеристики. Сформирована структурная схема данной совокупности характеристик кластера.*

***Ключевые слова:** Кластер, система, характеристики кластера, внешняя среда, инновационное развитие, глобализация, постиндустриальное развитие, трансформационная экономика, кластерная политика.*

***Summary:** The Globalisation dominates even the trend of the national and regional economies nowadays. That means the globalisation influences the business activities and changes the principals of business activities.*

Through this increasing competition and thereby the reorientation to innovative technologies lead to the development of integrated structures of cooperation - industry clusters.

Industry cluster are not only an effective means of economic politics but they also play a key role in improving the competitiveness of countries or regions.

The promotion of industry cluster is very important in the Ukraine because the Ukrainian economy is in the middle of her transformation.

Most important is the identification of the cluster characteristics and the comprehension of how these characteristics influence the development and quality of an industry cluster. So one can decide how to promote the development of an industry cluster by the means of influencing its characteristics.

In this article the main cluster characteristics are described which have to be taken into consideration for improving the economy by the means of industry cluster.

The basic cluster characteristics are independent from the kind and the state of development of the surrounding economics. This bunch of characteristics have been extended by more precise characteristics.

That makes it possible to use those characteristics for analyzing the Ukrainian developing economy. Taking in consideration the conditions of the post-industrial world economy the cluster characteristics have been complemented by enhancing characteristics and sub characteristics.

There have been designed a graphical diagram depicting the cluster characteristics grouped by their kind.

***Keywords:** Cluster, system, cluster characteristics, external environment, innovative development, globalization, post-industrial development, developing economy, cluster policy*

Постановка проблеми. Розвиток і функціонування регіональних економік сьогодні визначаються глобалізаційними процесами, що відбуваються у світі. Бо саме вони найчастіше диктують нові умови і принципи ведення господарської діяльності, обумовлюючи тим самим створення інтегрованих економічних систем – кластерів. Успішний світовий досвід функціонування кластерів визначає їх актуальність для

України, економіка якої переживає трансформаційні процеси і потребує переорієнтації на інноваційний шлях розвитку.

Однією ж з основних проблем теорії кластерів є побудова блоку характеристик, які б дозволили ідентифікувати кластер у ряді інших економічних систем. Більше того, оскільки характеристики є відмінними рисами конкретної даної системи, то їх вичленення необхідно також для всебічного охоплення і глибокого розуміння самої суті кластера, процесів, що відбуваються всередині кластера, і закономірностей його функціонування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження характеристик кластера, що виокремлюють його з ряду інших економічних об'єктів, проводили різні вчені. Так, даною проблематикою займалися К. Кітелс [1] і Андерсон [2]. В огляді Європейської економічної комісії «Підвищення інноваційного рівня фірм: вибір політики і практичних інструментів» від 2008 року [3] був сформований блок характеристик кластеру. Серед російських вчених можна відзначити Т. В. Ускову [4], С. О. Помітова [5], І. Г. Меньшеніну і Л. М. Капустіну [6], С. Ф. Пятінкіна, Т. П. Бикову [7]. Український вчений М. П. Войнаренко [8] провів глибоке дослідження, присвячене необхідним і достатнім умовам виникнення кластерів, які закладають базу для формування визначальних кластерних характеристик. Кількість і якісний опис характеристик серед дослідників істотно відрізняється, що може бути пояснено як відмінностями в розумінні самої суті кластера, так і відмінностями в цілях і завданнях проведених досліджень. Тому, на сьогоднішній день не існує єдиної думки відносно як змісту самих характеристик, так і їх кількості.

Метою статті є дослідження кластерних характеристик та їх використання при обґрунтуванні кластерної політики в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кластер – це не механічне об'єднання господарюючих суб'єктів, а відкрита комплексна система з ієрархічною, упорядкованою структурою, основу якої становить добровільне об'єднання фірм, взаємозалежних і в той же час зберігаючих автономію й успішно конкуруючих між собою, що приводить до росту конкурентоспроможності не тільки учасників кластеру, а також й регіону [9]. При цьому взаємозв'язки всередині кластера є більш потужними, ніж зв'язки із зовнішніми структурами, оскільки визначають інтегративні властивості кластера. Однак основною властивістю таких систем є їх «виокремленість» із зовнішнього середовища на підставі тих чи інших їх ключових характеристик і саме вони служать критерієм, який відрізняє систему від простого конгломерату, який являє собою механічне об'єднання підприємств, що не пов'язані прямою виробничою кооперацією та належать до різних галузей. Вичленення характеристик тим більш важливе, що без них неможлива ані безпосередньо ідентифікація кластера, ані повноцінне і глибоке розуміння процесів, що відбуваються в ньому, логіки внутрішнього розвитку і системи взаємозв'язків між його елементами.

Усі без виключення автори [1-8] як основну кластерну характеристику розглядають характеристику «географічна концентрація учасників». М. Портер [10], і М. П. Войнаренко [8] в своїх дослідженнях відзначають концентрацію (просторову близькість) як один з базисів для виникнення кластера. Дана характеристика являє собою своєрідну матрицю, що закладає основи, на яких у свою чергу формуються інші характеристики кластера. Саме завдяки географічній концентрації полегшується доступ до специфічних ресурсів, якими володіє той чи інший регіон, при цьому інтенсифікується обмін і використання знань, прискорюється і спрощується доступ до інформації, необхідної для ефективного ведення господарської діяльності. На базі концентрації відбувається оптимізація економіки даного регіону за рахунок необхідної кількості підприємств та їх ефективного розміру.

На другому місці виступає характеристика «наявність зв'язків взаємодії між учасниками». За М. Портером, каталізатором для даної характеристики виступає знову ж таки географічна локалізація учасників, а основою для їх формування є два аспекти – комунікація (кластероутворюючий) і співробітництво (кластеропідтримуючий) спільно з такими умовами як інформація та інтеграція [8]. Зв'язки між учасниками формують кластер як цілісний об'єкт: вони об'єднують в єдине ціле підприємства кластера, суміжні підтримуючі галузі та інфраструктуру.

У третій базових характеристик входить характеристика «наявність критичної маси учасників». Дана характеристика є скоріше характеристикою стабільності і «здоров'я» кластера, тому що наявність критичної маси учасників забезпечує стійкість кластера як до негативних впливів зовнішнього середовища, так і до втрати тієї чи іншої частини учасників, за умови, що залишок не буде меншим критичної маси, величина якої залежить від типу кластеру, батьківської галузі, державної кластерної політики і т.і. З даною характеристикою нерозривно пов'язана і доповнює її характеристика «широкий набір учасників» – стабільність і стійкість системи забезпечує не просто велике число учасників, дані учасники повинні бути різномірними. Однак не всі автори приділяють даній характеристиці достатню увагу, незважаючи на її важливість.

Напрямок розвитку сучасних економічних систем є інноваційність, але дослідники не завжди окремо виділяють її як характеристику кластера [1, 7, 4]. На противагу їм М. П. Войнаренко [8], І. Г. Меньшеніна і Л. М. Капустіна [6], А. Андерсон [2] сверджують, що інноваційність виступає кластероутворюючою умовою.

Кластерні характеристики «спеціалізація» і «комбінація конкуренції та кооперації»: перша характеристика визначає галузеву зв'язаність підприємств кластера і грає кластеропідтримуючу роль. Зрілий кластер є достатньо потужним для того, щоб «проростати» в суміжні галузі, тому доцільніше говорити не стільки про спеціалізацію, скільки про галузеві зв'язки, що породжуються нею. Складна взаємодія конкуренції та кооперації притаманна ж усім типам кластерів і визначає характер взаємин між учасниками кластера, з одного боку полегшуючи доступ до ресурсів і, з іншого боку, стимулює учасників

до розвитку, при цьому створюючи умови для збереження власної специфіки та закономірності функціонування при високому рівні інтеграції в загальну систему.

Кластер є складною, розвиненою системою, тому життєвий цикл виступає його невід'ємною характеристикою.

Окремі автори [1, 5, 7] відмічають такі характеристики, як: «наявність підприємства-лідера», «спільність цілей учасників», «наявність у регіоні конкурентних переваг», «наявність конкурентоспроможних переваг». З даної групи окремо слід виділити характеристику «спільність цілей учасників», яка виникає на базі тісного галузевого зв'язку підприємств, що входять в кластер і їх кооперації.

На формування сукупності характеристик кластера впливають наступні проблеми: кількість характеристик і їх якісний аспект. Тобто, необхідно сформулювати групу характеристик кластера, які б відокремлювали його від інших просторово-економічних утворень, і при цьому не були б пересічними поняттями і не дублювали одна одну. Для вирішення даного завдання необхідно представити кластер у вигляді моделі – вичленувати істотні параметри і знехтувати малозначущими.

Спираючись на проведений аналіз підходів провідних фахівців щодо характеристик кластера нами була сформована їх сукупність, яка складається з базових характеристик – незалежних від форми і стану економічної системи, та характеристик, що обумовлені трансформаційними процесами в економіці України – прецизійних, підсилюючих та дочірніх (рис.1).

Як вже було обґрунтовано вище, в якості першої й основної ключової характеристики виступає «географічна концентрація підприємств-учасників».

В українських реаліях виробництво характеризується неоднорідністю як структури, так і рівня розвитку. Тому при створенні кластера, а воно відбувається саме в рамках державної кластерної політики, виокремлюються пріоритетні галузі для кожного конкретного регіону. У таких галузях обираються найбільш конкурентоспроможні підприємства, які визначають довготривалу стратегію системи в цілому з одного боку, з іншого – слугують орієнтирами для інших підприємств кластера, стимулюючи їх підвищувати свою конкурентоспроможність і продуктивність. [11] Тому прецизійна характеристика «наявність підприємства-лідера» в умовах перехідної економіки стає більш значущою.

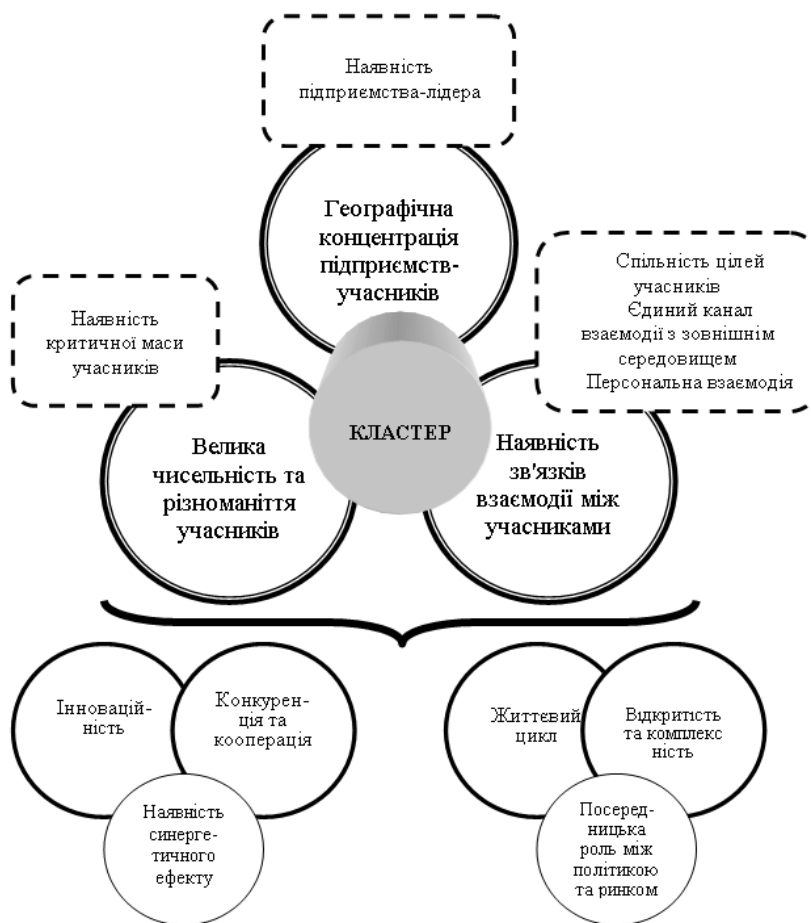

Рис. 1. Схема характеристик кластера.

де:

- ===== — базові (основопологаючі) характеристики;
- ===== — підсилюючі характеристики;
- — прецизійні характеристики;
- — дочірні характеристики.

Наступною базовою характеристикою виступає «наявність зв'язків взаємодії між учасниками». Кластери належать, як правило, до більш тісного галузевого кола, але з часом кластер виходить за межі батьківської галузі і охоплює суміжні. Учасники в кластері мають можливість отримувати користь із загального виходу на ринок і частково отримувати також політичні вигоди. Набагато більш інтенсивно, ніж у випадку галузевих мереж, зростає вплив кластера на розвиток регіону оскільки коло інтересів учасників кластера через наявність тісних галузевих відносин є спільним. Цей факт описує прецизійна характеристика «спільність цілей учасників». Крім того загальний вихід на ринок в умовах глобальної доступу до факторів виробництва може призводити до посиленої колонізації, спільних дослідницьких проєктів, спільних закупівель, зниження витрат на заробітну плату і т.д. Тому, в якості ще однієї прецизійної характеристики можна виділити «єдиний канал взаємодії з зовнішнім середовищем».

З нашої точки зору, групу характеристик, пов'язаних з базовою «наявність зв'язків взаємодії», необхідно доповнити ще однією прецизійною характеристикою «персональна взаємодія», яка тісно пов'язана з географічною локалізацією підприємств-учасників, оскільки даний тип взаємодії всередині кластера відбувається саме на підставі просторової близькості, притому не тільки заплановано, а й автоматично. Ця частота взаємодій сприяє «соціальній вкладеності» підприємств-учасників. Це особливо важливо в нестабільних економічних умовах. Слід зазначити, однак, що однієї просторової близькості недостатньо, щоб привести таку циркуляцію кооперації до відносної конкурентної переваги всього кластера, і, відповідно, разом з ним і регіону. Для того, щоб персональна взаємодія перетворилася на перевагу необхідний контроль і регулювання, що підводить до значущості менеджменту кластера, а також до важливості державної підтримки регіональної кластерної політики.

Базову характеристику «велика чисельність та різноманіття учасників» уточнює прецизійна характеристика «наявність критичної маси учасників», оскільки критична маса виступає нижньою межею кількості учасників, що забезпечують стійкість кластера до впливів зовнішнього середовища.

Підсилюючі характеристики розкривають кластер як систему особливого виду – систему, що динамічно розвивається у часі та базується на новому знанні, є відкритою та продуктивною. Тому до підсилюючих характеристик нами віднесено «життєвий цикл», «відкритість та комплексність», «інноваційність», «конкуренція та кооперація»

«Життєвий цикл» кластера є одним з його найважливіших елементів, оскільки може служити ефективним інструментом його діагностики, сприяючи тим самим усуненню поточних проблем та труднощів і вчасно проводити стратегічні перетворення для подальшого розвитку системи. Крім того, як вже говорилося вище, повний набір характеристик може бути притаманний тільки зрілому, розвиненому кластеру. На етапі зародження, розвитку або, навпаки, занепаду частина характеристик може взагалі бути відсутня або бути деформованою. Тому, з'являється необхідність знання етапу розвитку кластера, що особливо важливо для ефективного впровадження кластерної політики.

Кластер є складною комплексною системою (тут комплексність описує велику варіативність і динаміку можливих стратегій поведінки, виходячи з кількості та автономії учасників). Тому нами була виділена підсилююча характеристика «відкритість і комплексність». Комплексність зростає з ростом числа учасників, із зростанням кількості та якості інформаційних та матеріальних потоків. З щільністю кластера зростає і залежність членів у їх функціонуванні, але вони все ж залишаються економічно і організаційно автономними і самостійними.

З відкритості системи витікає характеристика «посередницька роль між політикою і ринком». Проявляється вона переважно у вже розвиненому кластері, який досить тривалий період успішно функціонує, що в свою чергу дозволяє йому поширювати свій вплив не тільки на суміжні галузі економіки, а й на політико-соціальну сферу. Конкретна кластерна ініціатива грає в подальших сферах роль посередника між політикою і ринком.

Наступна група підсилюючих характеристик описує притаманні саме кластеру особливості щодо створення, розповсюдження та впровадження інновацій та виникнення на даному базисі синергічного ефекту.

Для подолання перехідного періоду та вливання в світовий ринок Україні необхідно активізувати інноваційну діяльність. За своєю суттю кластер є інноваційною системою в самому широкому сенсі тому характеристику «інноваційність» ми виділяємо окремо. Адже завдяки широкому спектру учасників, наявності розвиненої інфраструктури, інтенсивності і високому рівню інформаційних потоків, комунікації, доступу до особливих або лімітованих чинників виробництва, концентрації висококваліфікованих кадрів, більш гнучким і ефективним виробничим діям, наявності конкуренції між учасниками створюється база не тільки для впровадження, але і створення інновацій. Важливим моментом є й те, що за рахунок географічної концентрації, наростаючої циркуляції довіри – ми можемо говорити і о неформальних контактах при яких прискорюється обмін знаннями.

Посилює кластер характеристика «конкуренція та кооперація». Саме дана характеристика лежить в основі розвитку кластера, стимулюючи підвищення конкурентоспроможності учасників і, як закономірний підсумок, високу інтенсивність інноваційних процесів всередині нього. Кооперація та комунікація усередині кластера передбачають об'єднання зусиль учасників для досягнення спільних цілей, захисту від несприятливих впливів зовнішнього середовища, отриманні додаткових вигод і можливостей, що в свою

чергу в поєднанні з високою інтенсивністю інноваційних процесів призводить до появи синергії. Тому доцільно доповнити блок характеристикою «наявність синергетичного ефекту».

Висновки. В умовах глобалізації зароджуються нові принципи ведення господарства, основним же шляхом розвитку економічних систем становиться інноваційний розвиток. Тому посилюється роль кластерів, як ефективних інтегральних структур, що здатні успішно функціонувати в нових економічних умовах, що особливо актуально для української трансформаційної економіки.

Термін «характеристика» описує особливості, притаманні саме даному об'єкту і відрізняють його від інших. Через характеристики розкриваються правила і умови формування системи. Сукупність ключових характеристик дозволяє ідентифікувати кластер у ряді інших економічних об'єктів та більш повно зрозуміти суть кластера, процеси, що відбуваються в середині нього та закономірності його функціонування. Тому побудова сукупності характеристик становить одну з основних проблематик кластерної теорії.

Незважаючи на велику кількість досліджень у даній сфері, серед науковців все ще немає одностайної думки як щодо змісту ключових характеристик, так і до їх кількості. Це може бути пояснено відмінностями в розумінні самого поняття «кластер», його змістовного наповнення та відмінностями в цілях та завданнях того чи іншого дослідження.

На основі проведеного аналізу підходів нами була сформована сукупність характеристик, яка складається з базових характеристик кластера – незалежних від форми і стану економічної системи, та характеристик, що обумовлені трансформаційними процесами в економіці України – прецизійних, підсилюючих та дочірніх.

Джерела та література:

1. Ketels C. H. M. The Development of the Cluster Concept – Present Experiences and Further Developments. Paper prepared for NRW conference on clusters, Duisburg, Germany, 5 Dec 2003 / C. Ketels ; Harvard Business School, 2003. [Electronic resource] – Mode of access : http://www.isc.hbs.edu/pdf/Frontiers_of_Cluster_Research_2003.11.23.pdf. – Date of access: 12.03.2013.
2. Andersson. T. The cluster policies whitebook / T.Andersson, S. Schwaag-Serger, J. Sörvik, E. W.Hansson. – Malmö: IKED, 2004. – 250 p.
3. Synopsis of Policy Options for Creating a Supportive Environment for Innovative Development. ECE/CECI/2008/3, Geneva, 9 September 2008.
4. Производственные кластеры и конкурентоспособность региона: монография / [колл. авт. под рук. Т. В. Усковой] – Вологда : Ин-т. социально-экономического развития территорий РАН, 2010. – 246 с.
5. С. А Помитов. Кластеры : характеристика и модели /Помитов С. А. // ЕКportal.ru–Информационный сайт по экономике. – 03. 2011. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://ekportal.ru/page-id-1805.html>
6. Меньшенина И. Г. Кластерообразование в региональной экономике: монография / И. Г. Меньшенина, Л. М. Капустина. – Екатеринбург : Изд-во Урал. гос. экон. ун-та, 2008. – 154 с.
7. Развитие кластеров : сущность, актуальные подходы, зарубежный опыт / [авт.-сост. С. Ф. Пятинкин, Т. П. Быкова]. – Минск : Тесей, 2008. – 72 с.
8. Войнаренко М. П. Кластерные модели объединения предприятий в Украине / М. П. Войнаренко // Экономическое возрождение России. – 2007. – № 2. – С. 75–86.
9. Ватченко О. Б. Поняття та сутність кластера у наукових дослідженнях / О. Б.Ватченко, О. О.Куншенко // Вісник ДДФА економічні науки Науково-теоретичний журнал Дніпропетровської Державної фінансової академії № 2(28) 2012.– С. 78 –83.
10. М. Портер. Международная конкуренция : Конкурентные преимущества стран/ Портер М. – М. : Международные отношения, 1993. – 896 с.
11. Е. В. Маркушина Экономические проблемы регионов и отраслевых комплексов / Маркушина Е. В. // Проблемы современной экономики. – 2010. – № 2 (34). [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.m-economy.ru/art.php?nArtId=3143>.